

Ambrus Judit

Magyarvista református anyakönyveinek vizsgálata

Előjáróban

A néprajzkutató gyakran zavarban ér(e)z(het)i magát az elsősorban kvalitatív módszerekkel dolgozó tudományág képviselői előtt, ha számokról kezd el beszélni. Wolfgang Kaschuba európai etnológiáról írott összefoglaló munkájában Hermann Bausingert idézve a néprajzi munka sajátosságaira vonatkozóan a következőket írja: „...összességében tehát a *lág*y eszközök használata jellemző, ahol a *lág*y nem azt jelenti, hogy *gyenge*, hanem inkább azt, hogy óvatos, alkalmazkodó». Bausinger természetesen arra utal, hogy ez a »lágyabb metodika a maga lehetőségeit gyakran csak a *kemény* módszerekkel nyert előzetes adatokkal összekapcsolva bontakoztathatja ki«...” (Kaschuba 2004: 87). Fontosnak tartom előjáróban hangsúlyozni, hogy a kvantitatív módszerekkel végzett kutatói munkát és annak eredményeit nem *önmagában* tartom relevánsnak, hanem abban az értelemben, amelyet a fenti idézet is magában foglal: a számokkal való munka, a kvantitatív vizsgálat (gondolok itt elsősorban a társadalmi irányultságú vizsgálódásokra) segít kijelölni a kutatás vonatkoztatási kereteit, és főként pedig rámutat(hat) azokra a neuralgikus pontokra, amelyek a kutatás, ill. annak problematizálása során nagyban hozzájárulhatnak az adott társadalmi jelenség eredményesebb feltárásához, adekvátabb értelmezéséhez. Had idézzem itt még egyszer Kaschubát az előbbieik aláhúzása gyanánt: „A témához kapcsolódó szükséges előtanulmányok, (...) hivatalos statisztikákból vagy archív forrásokból származó keretadatok ismerete nélkül az »etnológiai bepillantás« többnyire csak ködben való tapogatózás lenne. Azt a metszetet, amelyet a társadalmi cselekvések és megfigyelések terepeként akarunk kiválasztani konstrukciónk megalapozása érdekében először is szélesebb összefüggéseiben kell elhelyeznünk.” (Kaschuba 2004: 175).

Egy Magyarvistában¹ 2004 ősze óta végzett kutatómunka² egyik mellékösvényén tehát e keretek és szélesebb összefüggések felvázolásának céljával indultam el, amikor a református egyházközség adattárában található doku-

¹ Kolozs megye.

² A kutatás célja azt megvizsgálni, hogy a lokális közösségen belül az öregek helyzete és szerepe hogyan alakult a második világháború után végbemenő gazdasági-társadalmi átalakulásokkal összefüggésben.

meritumokat kezdtem tanulmányozni a helyi közösség korábbi társadalmi viszonyainak nyomait keresve. E társadalmi viszonyok feltárására irányuló elemzésem, amelynek eredményeiről az alábbiakban be kívánok számolni – (nem csak) a számokat segítségül hívva – az 1859-től 1950-ig tartó időszakra terjed itt ki.

A településről

Magyarvista³ Kolozsvártól 18 kilométernyire a Nádas patak völgyében fekvő, zömében reformátusok által lakott⁴ kalotaszegi település. Lakói (mint a kalotaszegi falvak többségében) a földek gyenge minősége miatt, az életformájukat alapvetően meghatározó földművelés és állattartás mellett számos egyéb foglalkozást is űztek jövedelmük kiegészítésének céljából: már a 19. századtól jártak idénymunkára az alföldi uradalmakba, foglalkoztak mészégetéssel, kőfaragással, háziipari tevékenységgel, kereskedéssel. A kalotaszegi falvak között Vista a néprajztudomány művelőinek körében és a köztudatban a 19. század második felében „kivirágzó” viseletéről és gazdag népművészetéről ismertté vált ún. „Cifra-vidék”-hez tartozik.⁵

A módszerről

Az anyakönyvek feldolgozása kétféleképpen lehetséges: nominatív⁶ és nem nominatív módszerrel. A nem nominatív, azaz az anyakönyvekben szereplő adatok összegzésén és táblázatokba rendezésén alapuló ún. aggregatív módszer révén a közösség demográfiai folyamatainak (születések, halálozások, ter-

³ Magyarvista nevének említése Visata formában a váradi tüzespróba-istenítétek töredékes jegyzékében fordul elő először 1229-ben. Ekkor Kolozsvár várbirtoka volt, 1291-től püspöki, majd 1542-től fejedelmi, illetve kincstári birtok. A 16. századvégétől a jobbágyfelszabadításig magánföldesúri tulajdon volt (Vasas 1979: 61).

⁴ A reformátusok aránya a 19. század közepétől megközelítőleg az összlakosság a 90%-át teszi ki. (Lásd 1. táblázat.)

⁵ A régió szakirodalmához lásd Balassa 1989, Hála 1994, Fülemlile–Balogh 1998.

⁶ Az anyakönyvek adatainak nominatív feldolgozására a francia L. Henry és az angol Wrigley dolgozta ki az ún. családrekonstitúciós módszert (elsősorban összehasonlító történeti demográfiai kutatások során való felhasználás céljával), amely az 1950-es. 1960-as években élte virágkorát: a legtöbb ilyen vizsgálatot Franciaországban végezték. A magyarországi családrekonstitúciós kutatásokat Dányi Dezső kezdeményezte és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának Történeti Statisztikai Csoportja köré koncentrált. Az első ilyen vizsgálat Kováts Zoltán és Cs. Tóth Zoltán nevéhez fűződik, akik ilyen irányú kutatásaikat 1962-ben végezték Csurgón. Ebbe a munkába kapcsolódott be Andorka Rudolf vajslói és besencei kutatásaival. (Lásd Andorka 1988: 12, Andorka 1987a.) A családrekonstitúciós módszer ismertetését illetően lásd még: Andorka 1975: 46–48, Andorka 1988.

mékenység, mobilitás) alakulásával kapcsolatos durvább mutatókhoz juthatunk, amelyek azonban a fő demográfiai trendeket és jellemzőket jelzik számunkra. Az előbbi – történeti ill. formális demográfiai jellegű – megközelítés helyett inkább az úgynevezett népességtudományi megközelítést igyekszem érvényesíteni munkám során, amely az előbbinél fokozottabban társadalom- és történettudományi érdeklődésű, és azokra a jelenségekre fordít nagyobb figyelmet – például demográfiai átmenetek, a demográfiához kapcsolható értékrendszer, a mentalitás kérdései –, amelyek átmenetet képeznek az erősen kvantitatív, formális demográfia és a társadalom-, illetve történettudományok között (vö. Faragó 2003: 303).

Az anyakönyvezés gyakorlata

Magyarországon a rendszeres anyakönyvezés igénye a 16. század második felében merült fel. Kezdetben csak a születéseket jegyezték, a fő motiváló erő ekkor még a „lelki rokonság feljegyzése és ellenőrizhetősége” volt az egyház hívek nyilvántartására irányuló törekvései mögött (Hermann 2004: 10). Az anyakönyvezéssel az egyház egyrészt ily módon is hozzá akart járulni híveinek megtartásához, másrészt azonban gyakorlati jelentőséget is kapott idővel e nyilvántartások vezetése (például az örökösödés szempontjából, ugyanis a magyar birtokjog szerint csak törvényes házasságból született gyerek örökölhetett (Örsi 1998: 170).

Az 1611-es nagyszombati zsinat már a házasságok jegyzését is elrendelte, a részletes szabályozásra, az V. Pál pápa által kiadott római szertartások bevezetésére pedig Pázmány Péter tett először kísérletet (Örsi 1998: 169). A 18–19. század fordulójától az egyházi anyakönyvek egyre szerkesztettebbek lettek, egyre inkább terjedt az adatok táblákba való rögzítése, és 1787-től másodpéldányt is kellett Magyarországon készíteni belőlük az állami archívumok számára (Varga 1993: 51). 1827-től törvény tette kötelezővé az egységesítést és a 19. században elterjedtek a nyomtatott anyakönyvek is (Örsi 1998: 175). Magyarországon az első anyakönyvet Nagyszombatban kezdték vezetni a 16. század második felében (Andorka 1975: 48), általánossá pedig a 18. század folyamán vált az egyházi anyakönyvezési gyakorlat.

A források

Magyarvistában 6 kötetnyi anyakönyv található az egyházközség adattárában. Az első, legrégebbi kötetben egybekötve szerepelnek a születési, esketési és halálozási adatok (születési anyakönyv: 1859–1884, esketési anyakönyv:

1859–1904, halotti anyakönyv: 1859–1876). Ezen kívül van még két kötet születési (1884–1950 és 1950–2005, két kötet halotti 1909–1982 ill. 1982–2006), illetve egy kötet házassági anyakönyv (1905–2005). Arról, hogy mennyire a véletlennek köszönhető, hogy ezek az anyakönyvek így együtt megtalálhatóak és – halotti anyakönyvből hiányzó időszaktól (1876–1905) eltekintve – teljesnek mondhatóak, a következő bejegyzések tanúskodnak: „Ez az értékes anyakönyv (t.i. a legelső, az 1859-es bejegyzésekkel kezdődő „vegyes” anyakönyvről van szó) 1996 nyarán került vissza az egyházhoz, András István zsüikeandris⁷ hozta vissza, áld a diktatúra idején a termelő szöv. elnöke volt. Azt mondta »a tűzből mentette ki« mert el akarták égetni! – A régi anyakönyveinket az 1950-es évek elején rabolták el tőlünk egyéb egyházi javainkkal együtt. 1996. aug. 24. Sz.K.F”.⁸ A kereszteleési anyakönyvben pedig a következő olvasható: „Az 1884–1950 kereszteleési anyakönyvre 2000 augusztusában talált rá Kovács István alpolgármester a gorbói⁹ polgármesteri hivatal irattárában, és 2000 szeptemberében juttatta vissza a Magyarvistai Református Egyházközség tulajdonába. Köszönettel, F.Z. lp 2000. szept. 29.”¹⁰

A Kolozsvári Állami Levéltárban a fentiek mellett megtalálható az az anyakönyvül is szolgáló jegyzőkönyv, amelyet a 18. század végén kezdett vezetni M. Dózsa György református lelképásztor („A vistai Helvét hitű Egyháznak a.) az összevegyeseket b.) a szülötteket c.) a megholtakat magában foglaló anyakönyve 1785 éven kezdve. *Protocollum Ecclesiae Reformatae Vistaiensis*.”¹¹ Az egyházközségi adattárban található matrikulák mellett figyelmem a kutatás során az ebben található bejegyzésekre is kiterjedt. Az anyakönyvek mellett felhasználtam az elemzés során az egyházközség adattárában található családkönyvnek¹², illetve az ún. vadházások jegyzékének¹³ az adatait is.

⁷ A „zsüikeandris” itt a Magyarvistában az endogám jellegből adódó sok azonos vezetéknevű miatt elterjedt ragadványnevek egyikeként szerepel.

⁸ Vegyes bejegyzéseket tartalmazó kötet (1859–1905): Magyarvistai Egyházközség adattára I/3. kötet; halotti anyakönyv 1909–1982: I/7. kötet, házassági 1905–2004: ugyanott I/6. kötet, születési anyakönyv 1884–1950: I/5. kötet, 1950–2004: I/13. kötet.

⁹ Gorbó (Kolozs megye) a községközpont, amihez Magyarvista tartozik.

¹⁰ Feltehetőleg nem egyedül eseteiket tükrözik ezek a bejegyzések, hanem elárulnak valamit ezeknek az egyházi forrásoknak sorsáról általában is a 20. század második felének Romániájában.

¹¹ (KvÁLvt 250/2 sz. fond. I/1. A továbbiakban Lásd Prot. Eccl. Ref. Vist.

¹² A magyarvistai családkönyvet 1883-ben kezdték vezetni, s bevezető lapján szerepel az erdélyi református egyházkerület igazgató tanácsának 1876. februárjában, Kolozsváron tartott ülése nyomán született szabályozás a családkönyvek vezetésére vonatkozóan. Ennek értelmében a családkönyvben „minden önálló háznép” számára külön „családkönyv nyitandó” – családkönyv alatt érte itt az, egyes családok adatainak nyilvántartására szolgáló kétoldalas ívet. Az özvegyek újraházasodása esetén a nőket mindig a férfiak lapjára kell bejegyezni, s a korábbi házasság lapjának *Jegyzés* rovatában az, új lap számát feltüntetni. A válási és ennek következtében a család felbomlását, szétköltözését szintén jegyezni kellett. Magyarvistai Egyházközség adattára, I/5. kötet.

A 18. századi anyakönyvek gyakran szolgáltak a település egyfajta krónikájául is, amelyben a település történetére, a templomépítésre, a papok személyére, fizetésére, az egyházközség birtokában levő kegytárgyakra, az ekléziakövetésre ítétekre stb. vonatkozóan találhatóak feljegyzések (Örsi 1998: 169). A Magyarvistában 1785-ben írni kezdett két kötetes jegyzőkönyvben az anyakönyvi bejegyzések mellett számos zsinati rendelkezést (például az egyházfegyelemre vagy az anyakönyvek vezetésének szabályozására vonatkozókat), vagy az istentiszteletek során kihirdetendő eseményt (tűzvészek, árvizek, adománygyűjtés, közegészségügyi rendelkezések) is rögzítettek a lelkészek. Ezek között találunk az ekléziakövetés módjáról rendelkező zsinati határozatot a 18. század végéről, vagy az egyháznak a gyülekezetek szokásait direkt módon szabályozni kívánó egyházi utasításokat: „A' költséges keresztelők, lakodalmasok és Torozások szorossan tilalmaztatnak – és igyekezni kell az Halgatókat hasztalan voltokról meggyözni.” (1806)¹⁴

Az anyakönyvi bejegyzések ebben a jegyzőkönyvben az 1790/1791 (ill. a halottak esetében 1785) és 1858 közötti kereszteléseket, esketéseket és halálózásokat foglalják magukban. Munkám során azonban ennek az időszaknak az anyakönyvi adatait nem vontam az elemzés körébe, többek között azért, mert az 1855 és 1905 között Vistában szolgált Kónya János lelkész feljegyzéseiből tudjuk, hogy a 19. század első felében elődei elhanyagolták az anyakönyvek vezetését, így azok adatai hiányosak: „A' tullapon bé irt¹⁵ szülötteket

13 A vistai református egyházközség adattárában található egy kötet, amely a „Különböző, az egyházközséget illető adatok jegyzőkönyve. 1910. dec. 31.” címet viseli (IX 57. kötet). Ebben többek között szerepel egy kimutatás a faluban vadházasságra lépő párokról. A párok az „összeállítás” éve szerint vannak itt rendezve, az időpont mellett szerepel még a párok neve, a polgári és egyházi házasságkötés időpontja (amennyiben erre valamikor sor került), az ekléziakövetés időpontja. A 'Megjegyzés' rovatban a párkapcsolat összeállítás utáni alakulásával kapcsolatos bejegyzéseket olvashatunk - valamelyik fél elhalálózását, a kapcsolat felbomlását és az esetleges újabb kapcsolatra lépést (a jegyzék adott évére és sorszámára való utalással), az adott esetben nem vistai származást illetően. A kapcsolat felbomlásának vonatkozásában többnyire csak annak tényét közli a jegyzék, az együttélés időtartamát csak esetlegesen tünteti fel (többnyire olyan esetben, ha a párkapcsolat rövid ideig állt fenn). A jegyzéket minden bizonnyal 1912-ben kezdték vezetni, ugyanis az ezt megelőző években kezdődött vadházasságok az 1912-es bejegyzéseket megelőzően, a kronológiai rendet mellőzve szerepelnek. A legkorábbi évszám 1886-os.

¹⁴ Prot. Ecc. Ref. Vist. (KvÁLvt 250/2 sz. fond, 1/1.26. oldal). Tárkány Szücs Ernő utal arra, hogy számos esetben a világi hatóságok is próbálták szabályozni a falvak lakóinak szokásait: a helyi tanácsok, előljáróságok például igyekeztek a lakodalmas kapcsán a túl nagy méretű költségeket, a meghívottak túl nagyszámát, és az ezekből fakadó esetlegesen túlzott jövedvet, garázdálkodást megakadályozni (Tárkány Szücs 1981: 402).

¹⁵ Ti. az általa utólagosan bejegyzett adatokra céloz.

Néhai I. Deézsi Sámuel úgy látszik a' hónapokat és azoknak napjait rendesen nem követve írta bé egy darabka papírra, soknak kereszt szülőit sem téve bé mindeniket. (...). Mind az első I. Deézsi Sámuel mind fia a' második Deézsi Sámuel, minden tekintetben a' születtek, esketettek és megholtak közül sokaknak bé'írását elmulasztották, a' mit én alól irt érdekeltek kívánságára keresve, de nem találva vettem észre, és e' miatt sok fogyatkozás történt, és baj a következő pap részire, de azt már helyre hozni nem lehet. Én ezen megjegyzést tevém, ámbár én is csak egy gyenge ember s egyszerű pap vagyok, sok akadályokkal kell küzdeni a papi pályán, s azok közt a vistain is, de azért gyenge erőmmel igyekeztem a' mulasztásokat helyre hozni.”¹⁶

Házasodási szokások

Az anyakönyvezés kezdeti időszakában az esketések kapcsán még nem rögzítették csak a házasuló felek nevét és a házasságkötés időpontját. Később jellemzővé vált a menyasszony apja nevének rögzítése, illetve a származás helyére, majd a tanúk jelenlétére, a házasulok életkorára, családi állapotára, társadalmi helyzetére, foglalkozására vonatkozó adatok rögzítése is. (Örsi 1998: 173). Magyarvista házassági anyakönyveiben megtaláljuk ezek mindenikét, kivéve a foglalkozásra vonatkozó információkat, amelyek rögzítése esetleges.

A házassági anyakönyv elsősorban a település házasodási szokásai endogám vagy exogám jellegének vizsgálatára ad módot. A Vistában kötött házasságokat – kihagyva az elemzésből azokat, amelyek esetében egyik fél sem volt vistai születésű – a lokális exogámia szempontjából áttekintve, a következőket mondhatjuk: a 19. század közepe táján a házasságok egyötödénél fordult elő, hogy a pár valamelyik tagja nem Vistában született, majd az 1870-es évektől az áttekintett időszak végéig (1950-ig) 10-15% százalék körül alakult az ilyen házasságok aránya. (Kivéve az 1910-es évtizedet, amikor a csökkenő számú házasságkötések egynegyedében találunk Vistán kívül született menyasszonyt vagy vőlegényt. [Lásd 1. ábra.] Ennek oka nyilvánvalóan a világháborúban, illetve a férfiak világháborús évek alatti távollétében kereshető.) A Vistán kívül született, de Vistából házasodó férfiak és nők arányának és születési hely szerinti megoszlásának alakulását tanulmányozva két periódusra osztottam a vizsgált korszakot: az 1859 és 1900 közötti lokálisan exogám házasságok

¹⁶ Prot. Ecc. Ref. Vist. (KvÁLvt 250/2 sz. fond, I/1.88. oldal). Másutt Kónya az elődeinek nem éppen egyházas moráljára utalva azt is megjegyzi, hogy az idősebb Deézsi Sámuel halálát az okozta, hogy részegen leesett a szekérről.

esetében kevés más településről származó nőt találunk (csupán 6 ilyen házasság volt), és csoportjuk a születési hely szerint is erősen szegmentált.¹⁷ Az ebben a periódusban kötetett lokálisan exogám házasságok túlnyomó többségében a vistai nők házasodtak más településről (összesen 46 esetben), és itt már a párválasztásnál bizonyos preferenciák is megmutatkoznak a férj származási helyét illetően: leggyakrabban Mérából, Bogártelkéről és Nagykapusról választottak párt maguknak a 19. század második felében. (Lásd 3. ábra.)

A 20. század első felére jellemző viszonyokat vizsgálva kissé változik a kép az arányok és a házasodási kör tekintetében is. Ekkor már gyakrabban bukkanunk más településen született nőkre a házasulok között, mint férfiakra (56 nő és 36 férfi), és az utóbbiak között a méraiai helyett a türeiek válnak „felkapottá” a nem szülőfalujukból párt választó vistai nők körében. (Lásd 4. ábra.) A férfiak ugyanakkor szívesen házasodtak Türe és Méra mellett Magyarapusról és Mákófalváról is ebben az időszakban.¹⁸ (Lásd 5. ábra.) Magyarvista tehát (két rövidebb periódustól eltekintve) a 19. század második és a 20. század első felében alapvetően egy lokálisan endogám közösség volt, amelynek tagjai, amennyiben mégis a saját falujukon kívülről házasodtak, Mérából, Bogártelkéről, Nagykapusról, Türeből, Mákófalváról és Magyarapusról választották legszívesebben házastársukat.

A vallási vegyesházasságok sem voltak jellemzőek a településre, az ilyen házasságkötések aránya soha nem haladta meg a 4%-ot a házasságkötések között ebben az időszakban (ami nyilvánvalóan a település túlnyomó református többségével és a fentebb ismertetett lokális endogámiával áll összefüggésben.) (Lásd 2. táblázat.)¹⁹

Az esketési anyakönyvek vizsgálatakor szokásos átlagos házasodási életkor kiszámításával nem foglalkozom itt, ugyanis – mint alább látni fogjuk – Magyarvistában korán megjelennek a vadházasságok és a 20. század elejé-

¹⁷ E nők születési helyei között találjuk Körösfőt, Magyarszentpált, Lénát, Nyárszót, Nagyapuszt és Mérát.

¹⁸ Mindezek fényében a Fülemile Ágnes és Balogh Balázs által a kalotaszegi falvak házasodási szokásait is vizsgáló munkájukban (Balogh–Fülemile 2004: 16) közölt adatok kiegészítésre szorulnak a vistai házasodási kört illetően: az anyakönyvek adatai alapján a 19. században az általuk feltüntetett Méra és Türe mellett Bogártelke és Nagyapus is hangsúlyosan megjelenik a vistaiak házassági kapcsolataiban – sőt, ekkor Türe utóbbiakkal szemben háttérbe is szorult. A 20. század vonatkozásában (ami az emlékezet segítségével inkább vizsgálható) is korrigálják a matrikula adatai az emlékezet által kijelölt házasodási kört: a vistaik ebben az időszakban valóban legtöbbször Türeből (13) és Mérából (15) házasodtak, ám jelentős számban választottak párt maguknak Mákófalváról (10) és Magyarapusról (8) is.

¹⁹ A vallásilag vegyes házasságok között többnyire reformátusok görög katolikusokkal való házasságkötéseivel találkozunk az anyakönyv lapjain.

re nagyon jellemzővé válnak a vistaiak családalapítási gyakorlatában, ezért a házassági életkort nem lehet releváns mutatónak tekinteni.

Vadházasság

A vadházasság a szakirodalom definíciója szerint férfi és nő tartós együttélése egyházi, illetve később polgári házasságkötés nélkül (Tárkány Szücs 1981: 253, Morvay 1987: 273), ahol a vadházasságban élők életmódja a tempomi szertartás vagy jogi aktus hiányától eltekintve semmiben sem különbözik a törvényes házassokétól. Felmerül azonban – egyházi forrásokról lévén szó – hogy a lelkészek adott esetben nem a néprajzi szakirodalomban meghatározott értelemben használják a fogalmat, hanem minden olyan együttélést, ahol nem került sor az *egyházi* esküvőre – tehát a polgári jog szerint „hivatalos” házasságokat is – vadházasságként jelölnek meg. Hogy a vadházasságok lelkészi szóhasználatban való értelmezését mégis azonosíthatjuk a szakirodalmi definícióval a magyarvistai egyházi anyag kapcsán, a következő, a házassági anyakönyvben található 1931-es bejegyzés értelmezése alapján látjuk indokoltnak: „Öt éven át vadházasságban éltek, 1923 január 22-én polgári házasságot kötöttek, de csak most esküdtek.” Ebben az esetben, ha a lelkész a polgári házasságkötés után is vadházasságként tekintette volna az adott párt, akkor nem öt, hanem 8 év vadházasságot kellett volna említenie (1923–1931), így azonban azt valószínűsíthetjük, hogy a szóban forgó pár a polgári házasságkötés előtt öt évig egy üli élt bármiféle hivatalos házasságkötési aktus nélkül, majd polgárilag összeházasodtak, és további 8 évig tartó együttélés után (amit tehát a lelkész már nem minősít vadházasságnak) egyházi szertartás szerint is egybekeltek. Érzékelem ugyanakkor azt is, hogy a vadházasság és próbaházasság²⁰ között – amely szintén a „házassági piac” része volt a magyar nyelvterület egyes vidékein, így például Kalotaszegen is (Jávor 2000: 663, Vasas 1979: 66) – keskeny a határ. Jelen tanulmány keretei nem engedik meg, hogy erre részletesen kitérjek, de az anyakönyvekben, vadházasságok jegyzékében és a családkönyvben található, a „vadházasságok” időtartamára utaló adatok tanulmányozása

²⁰ A próbaházasság során a fiatal pár az esküvő előtt hosszabb-rövidebb időre összeköltözik, s ha a lány teherbe esik, vagy az első gyermek megszületik, összeházasodnak. Egyszerűbb formája a szeretőtartás, amikor az összeköltözésre nem kerül sor, a fiatalok csupán rendszeresen „együtt hálnak”. Ezek magyar nyelvterületen való előfordulásáról tudunk – egybekel (az Ormánság és a Bakony környéke, Mezőség, illetve Gyimes) mellett – Kalotaszegen is. Vasas Samu a próbaházasságot egész Kalotaszegen, de elsősorban mégis a Nadas mentén említi elterjedtként (Vasas 1979: 66).

alapján úgy érzekelem, hogy Magyarvistában – legalábbis a 20. század első felében – gyakori volt a házasságkötés nélküli *tarlós* együttélés, akár az első gyermek megszületése után is (szemben a próbaházassággal, ahol a fiatalok a lány teherbeesése, vagy az első gyermek megszületése után összeházasodtak), ezért indokoltnak tartom ezeket a kapcsolatokat inkább a fenti értelemben vett vadházasságnak, mint próbaházasságnak tekinteni.

A református egyházban az anyakönyvek kiegészítő dokumentációjaként vezetett családkönyv adataira is kiterjesztve figyelmünket, a századforduló előtti viszonyokról is tehetünk bizonyos megállapításokat a vadházasságokat illetően. Az első vadházasságokra utaló adatok az 1870-es években bejegyzett családokkal kapcsolatban bukkannak fel a családkönyvben, és a 19. század végéig élettársi kapcsolatra (értve ezalatt itt a házasságokat is) lépő párok között 10-15% volt azoknak az aránya, akik vadházasságban (is) éltek, tehát vagy a házasságkötés előtt éltek együtt hosszabb ideig, vagy egyáltalán nem kötöttek házasságot. A századfordulón jellemző 10%-os szintről indulva ez az arány az 1930-as évekre megkétszereződött. A századfordulótól kezdődően a házassági anyakönyvekben is jegyezték a lelkészek, ha olyanok keltek egybe, akik megelőzőleg vadházasságban éltek egymással. E bejegyzések szerint azoknak a pároknak az aránya, akik a törvényes házasságra lépés előtt hosszabb-rövidebb ideig (egy-két naptól 40-50 évig terjedően) együtt éltek, a 20. század első évtizedében 20% fölött volt, majd ezt követően végig meghaladta a 40%-ot a vizsgált korszakban. Az 1920-as és az 1940-es években pedig az összes házasságot kötött pár kb. kétharmada²¹ vadházassággal kezdte a közös életét.

Daróczy Ferenc, aki a huszadik század első felében volt a magyarvistai református gyülekezet lelképásztora, a következőket írja a *historia domus*ban a vadházasságok megjelenésével kapcsolatban. „Első esetként egy az 1866-iki königgratzi csatában felkarját elvesztett ember, Barta István tette meg. Ez mint béna szolgált bizonyos Nagy István nevű szücsmesternél. Annak Ilona nevű leányával megszerették egymást, és mert másképp nem lehettek egymáséi, megszöktette a lányt. Történhetett ez az 1860-as évek legvégén, mert karját elveszítve gyógyultan jött haza, viszont 1870. jun. 23-án első gyermekük már megszületett. A példát csakhamar követték Szallós Ferenc bandiferkő Székely Katalinnal, Nagy Márton Szallós Katalinnal. Azóta pedig a fiák és unokák számba nem vehető serege.”²²

²¹ Pontosan 61 és 67%-uk.

²² *Historia domus* 56. oldal.

Bárhogyan történt is, a források mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a 19. század '70-es éveiben megjelennek a vadházasságra lépőit a magyarvistai református közösségben, majd számuk és arányuk a századfordulótól kezdve jelentősen megnő. A házassággötés elmaradásának okai nem világosak. A források²³ és a szakirodalom szerint állhatták e mögött anyagi megfontolások,²⁴ és előfordulhatott az is, hogy a házasság elmaradásának racionális okai voltak: idősök, özvegyek vadházassága esetén például a házastárs után járó özvegyi jogok, járandóságok elvesztésétől való félelem. (Tárkány Szücs 1981: 254, Barabás 1994: 180).²⁵ Az arányok azonban Magyarvista esetében elgondolkodtatóak: olyan mértékű elterjedtség esetén, ami itt az 1910-es, 1920-as évektől jellemző volt, talán nem túlzás azt mondani, hogy itt a közösség házasodási, családalapítási szokásai között meghatározó elemmé váló gyakorlatról van szó, amely a közösség házassághoz, családi kapcsolatokhoz való viszonyának, arról való gondolkodásának megváltozását is tükrözi. (Ezt látشانak alátámasztani azok a bejegyzések is, amelyek arról tudósítanak, hogy a fiatalok megülik a lakodalmat, követik a házassággötés szokott forgatókönyvét, ám a hivatalos házassággötés, esketés elmarad: a vadházások jegyzékében szerepel például a következő bejegyzés 1962-ből: „Nagyhéten, cigányzenével, énekszóval /álltak össze/”).

Válások

A források a válásokra vonatkozóan is szolgálnak információval. A válások arányának alakulását jelen esetben a vadházasságok nagy mértékben való elterjedtsége miatt szintén nem lehet releváns mutatónak tekinteni a 20. század vonatkozásában, ugyanakkor a 19. század második felében a vadházások aránya még nem volt olyan magas, mint a századforduló után (mint fentebb láttuk), így ennek az időszaknak az adatait elemezve talán érdemes a válások arányának alakulására egy pillantást vetnünk a családkönyvben

²³ Lásd a historia domusból közölt, Daróczy Ferenc által lejegyzett részletet a mellékletben.

²⁴ Az alföldi tanyavilágban például előfordult, hogy a lakodalmat megülték, de nem törvényesítették, aminek lehetett oka az, hogy a városi hatóságok távol székelték, de lehettek anyagi indokai is (Morvay 1982: 456).

²⁵ Hozzájárulhatott a vadházasságok terjedéséhez az abszolutizmus azon intézkedése is, amely megtiltotta a 24 éven aluli férfiaknak a házasodást a katonaidő letöltése előtt – ez ellenkezett a korábbi gyakorlattal, és későbbre tolta ki a házasodási életkort – ez esetben a vadházasság a korábbi norma (alternatív módon való) érvényesítését jelentette, aminek keretében a fiatalok a katonaidő letelte után törvényesen is házasságot kötöttek (Tárkány Szücs 1981: 267–268).

nyilvántartott adatok alapján. Az 1871 és 1900 között létrejött házasságoknak az itt található bejegyzések szerint 7 %-a válással végződött. Ez az aránya 19. század végi magyar parasztság vonatkozásában meglehetősen magasnak mondható (legalábbis a szakirodalom azt sugallja, hogy ez az átlagostól eltérő jelenség, lásd Tárkány Szűcs 1981: 269–278). Arra is utalni kell itt ugyanakkor, hogy az ilyen irányú kutatások csekély száma miatt nem szabad fenntartások nélkül elfogadnunk ezzel kapcsolatban a néprajzi szakirodalom által sugallt képet (Vö. Kotics 2001: 61).

A válások korai megjelenésének ténye mellett azonban ne menjünk el szó nélkül. Az erdélyi jogszokás szerint az eljegyzések felbontását²⁶ és a válópereket első fokon az egyházmegyék részleges zsinatain (partialis svnodus) tárgyalták. Ha valaki nem volt az itt hozott ítélettel elégedett, az országos zsinathoz (generális svnodus) fellebbezhetett (Sipos 2002: 103). A 17. század második felétől a felsőbb egyházi szervek és az állami adminisztráció szűkítette a parciális zsinat hatókörét e tekintetben: csak egyértelműen megállapított házasságtörés esetében mondhatott ítéletet, és azt is föl kellett az országos zsinatra terjesztenie (Sipos 2002: 106). Erről a gyakorlatról adnak számot a magyarvistai protocollumban található 19. század elejéről származó bejegyzések is: „Az 1823ik Esztendőben Áprilisnak 24ik napján jött Currentalis szerint a’ Part(ialis) Synodus léssen május 22ik napján, ezt előre tudtára kell adni minden(ki)nek, hogy akiknek Váló Perek léssen, azok az Innep után való nap a’ magok Pereiket a’ magok Procuratorok által el készítették és be is adják, mert a Partialis tsak két nap fog tartani, s enél fogva a’ Gen(eralis) Synodusra fel nem mégyen a’ pere annak, a’kinek ezen Partialisról elmarad. (...) Az 1823ik Esztendőbe Nov.nek 1ső napján jött Currentalis tartása szerint a váló személyeknek tudokra kellek adni, hogy November 1ső vagy 2ik napján Kolosvárt legyenek a’ magok ügyökben való készületre.”²⁷

S hogy Vistában már a 18. század elején is voltak, akik éltek ezzel a lehetőséggel, azt a historia domusban a „kalotaszegi egyházmegyei levéltárban levő Kolos és Kalota-szegi Ref Papi Kerületnek Jegyzőkönyve /etc/ 1793 Eszt.-ben” címmel a következő válásokkal kapcsolatos feljegyzések igazolják:

„1794 III. 12 Vistai Szilágyi Ágnes felperes válópere Szóts István ellen házasságra való erőltetés miatt. Elvlasztják.”

²⁶ A szabályszerűen kötött eljegyzés szerződésnek számított, s ha valamelyik fél visszalépett, csak egyházi bíróság előtt tehetette azt meg (Sipos 2002: 106). Az eljegyzések házasságra kötelező törvényei II József tőrlöte el (Szöcsné Gazda 2001: 37-41).

²⁷ Prot. Ecc. Ref. Visl. (KvÁLvt 250/2 sz. fond, 1/1. 43. oldal.)

„1796. XI1. Vistai Kováts András kérelmére Bán Erzsébettel kötött házassága megsemmisítettik, mivel alperesnek még házassága előtt teherbe ejtve gyermeke születik.”²⁸

Anélkül, hogy a fentiek tartalmára – a más szempontból nem érdektelen válóokokra és a válóperek kimenetelére – reflektálnék, itt csak a válások korai megjelenésére hívom fel a figyelmet. A legközelebbi híradás Vistából ezt illetően a halotti anvakönyvből származik 1860-ból, a családkönyv bejegyzései pedig 1884-ből említik az első válást.²⁹ A válások korai megjelenésére azért térünk ki itt, mert az a közösség értékrendje, mentalitása alakulásának szempontjából fontos lehet a számunkra, mint a nők helyzetének megváltozására utaló jelenség, vagy mint egy individualizáltabb, polgárosodó értékrend korai megjelenésének a jelzője (Kotics 2001: 65).

Születési anyakönyvek

A születési anyakönyvben a születések és keresztelesek bejegyzésének sorrendje következetes, ami az anyakönyvvezetésének pontosságára utal (Andorka 1987a: 75). A születések számának alakulását elemezve az anyakönyv adatai alapján láthatjuk, hogy az 1910-es évektől abban jelentős visszaesés mutatkozik.³⁰ A Magyarvistára jellemző születéskorlátozás megjelenésének és elterjedésének kérdésével másutt kívánok részletesen foglalkozni, itt csak utalok arra, hogy a magyarvistai családkönyvben szereplő családokban született gyermekek számának elemzése azt mutatja, hogy az ugyanebben az időszakban (azaz az 1910-es években) házasságra (vagy vadházasságra) lépő párok kevesebb gyermeket vállaltak, mint a korábbi időszakban bejegyzett családok. Ennek „eredményeképpen” a 20. század második felének kezdetén családot alapító párok átlagos gyermekszáma már csak a fele az előbbiekének (a századforduló környékére jellemző 3,6-ról 1,5-re csökkent). Azért lényeges ez itt a számunkra,

²⁸ *Historia domus* 49- oldal. Ebből az időből még egy vistai válóper van feljegyezve az említett jegyzőkönyvben, de ebben az esetben a válófelek cigányok voltak, ezért ezt nem tartottam fontosnak részletezni a feljegyzéseket ide másoló lelkész.

²⁹ A 19. századvégéig még hét (azonosíthatóan erre az időszakra eső) válás szerepel a családkönyvben. Összesen 64 házassággal kapcsolatban jegyzik meg ugyanitt a lelkészek, hogy az válással végződött (az összesen kb. 1050-ből, de ez utóbbiak között vannak olyan vadházasságok is, amelyek esetében a házasságkötésre soha nem is került sor, így a válásnak sem maradt „hivatalos” nyoma.

³⁰ Hogy érzékeltessük az arányokat: míg 1901 és 1910 között 417 volt az adott évtizedre eső születések száma – amely ekkor érte el csúcspontját – és az azt megelőző évtizedekben is 300 körül mozgott, az 1940-es években már csak 150 gyerek született Magyarvistában.

mert ennek fényében válik egyértelművé, hogy a születések száma nem az 1910-től ugyancsak csökkenő népesség (lásd 8. ábra), következtében kezd el ugyanekkor esni, hanem épp fordítva: a csökkenő gyermekszám miatt indult a település népessége fogyásnak.

A születésekre vonatkozó bejegyzések arra is módot adnak, hogy nyomon kövessük, hogyan alakult a törvénytelen születések aránya. Ez az arány Magyarvista esetében meglehetősen magas: az 1870-es évektől a 20. század közepéig a „törvénytelen ágybóli” születések végig meghaladták az adott évtizedre jutó születések 10%-át. A legmagasabb értéket a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedében³¹, illetve az 1930-as években érte el: ezekben az időszakokban az összes születések 25-30%-a házasságon kívüli születés volt. (Lásd 9. ábra.)³²

„A’ Korcsmában véletlen észre nem véve agyon üttetett...”

Az anyakönyvezés gyakorlatában a 18. századig ritkán jegyezték fel a halálokokat, vagy ha igen, akkor is inkább tüneti megjegyzések szerepelnek (például sínylódózás, hervadozás, Koltai 2004: 63). Az első, 1785-ben vezetni kezdet, anyakönyvül is szolgáló magyarvistai jegyzőkönyvben találhatóak olyan bejegyzések, amelyek az egyház közegészségügyi viszonyok javítását célzó törekvéseit tükrözik: „A’ szülőket inteni kell a Tehén Himlőnek a’magok gyermekeikben való bé oltatására – erre nézve hathatós javaslatot kell tenni hasznairól – hozzá adván azt is, hogy ha valamely gyermek a hólyagos himlőben meg fogna halni, annak szüleinek nevek alatt az Halottakról vitetni szokott Protocollumba bé fognak irattatni, kik mintegy tulajdon magok okoztak gyermeik(ne)k balgatagságok miatt halált...” (1806).³³ Ugyanekkor megtiltják a cinterembe való temetkezést is, majd a következő évből találunk a jegyzőkönyvben egy rendelkezést, amely megtiltja a halottaknak a halál beállta után 48 órán belül való eltemetését.³⁴ Ezek sorába tartozik továbbá az az 1810-es bejegyzés, amely szintén a halottak eltemetésének rendjét, a holttesttel való bánásmódot szabályozza: „...az olyan Halottakat, kiknek testek 48 órák alatt meg

³¹ Az 1901és 1910 között született 409 gyermek közül 135 volt törvénytelen.

³² Ez a magas arány értelem szerűen összefügg a vadházasságok számának növekedésével.

³³ Prot. Ecc. Ref. Vist. (KvÁLvt 250/2 sz. fond, I/1. 26. oldal.)

³⁴ Ugyanakkor meg kell jegyezni azt, hogy az ugyancsak a vistai református egyházközség adattárában található historia domus feljegyzései között szerepelnek a 20. század első feléből olyan történetek, amelyek azt igazolják, hogy ezt a rendelkezést még ekkor sem tartották be mindig (főként nyári időszakban).

nem büzhödhetnek, semmi (...) szagjok nincsen, az újabb rendelkezések szerint meg-engedett a' prédikálás ideje alatt bé vinni a' Templomba – ellenben ha a' Test megbüdösödött, szagos, ezután a' Templomba bé nem vihették.”³⁵ 1823-ban pedig már azt is előírják, hogy a lelkésznek az eltemetés előtt meg kell bizonyosodnia az elhalálozottat illetően afelől, hogy „orvos megvizsgálta-é, hogy valósággal meg van halva vagy nem?” A himlőre vonatkozó bejegyzés értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a himlő elleni védőoltás eredetei formájánál (amely gyakran okozott súlyosabb fertőzést is) veszélytelenebb eljárást fedezett fel a 18. század végén egy angol falusi orvos, aki elfigyelt arra, hogy a fejlányok általában nem kapnak himlőt. Arra is rájött, hogy ennek a jelenségnek az oka abban rejlik, hogy a nők fejés közben a himlős tehenektől tehén-himlő fertőzést kapnak, ami védelemként nyújt a számukra; e felfedezés nyomán terjedt el aztán Európában a tehén-himlővel való védőoltás³⁸, azaz a vakcinálás (a tehén latin nevéből – 'vacca' – ered az elnevezés is). A tehénhimlő vírusával adott védőoltásról bizonyosodott, hogy soha nem okoz súlyosabb megbetegedést, s a vakcinálás (amelynek fontosságára hívja fel a figyelmet a fenti idézet is) fokozatos elterjedésével a himlő Európában teljesen visszaszorult (Andorka 2001: 318).

A magyarvistai halotti anyakönyveknek³⁹ a halál okára vonatkozó adatai arról árulkodnak, hogy az egyházi szigor nem volt hiábavaló: míg az 1859 és 1876 közötti matrikulákban még 16 himlő okozta haláleset fordult elő (főként a 3 év alatti gyerekek köréből szedte áldozatait, mint általában másutt is⁴⁰), a 20. századra ez a betegség gyakorlatilag eltűnt a halálozások okai közül (az 1910-es években történt 3 halálesettől eltekintve). A himlő mellett előfordulnak még a vérhas, tífusz (hagymáz) (vö. Koltai 2004: 66), tüdővész (tuberkolózis), diftéria, vöröshimlő (kanyaró) (vö. Koltai 2004: 66), petecs⁴¹ is a járványos

³⁵ Prot. Ecc. Ref. Vist. (KvÁLvt 250/2 sz. fond, I/1. 34. oldal.)

³⁶ Prot. Ecc. Ref. Vist. (KvÁLvt 250/2 sz. fond, I/1. 43. oldal.) A halottszemlét Magyarországon a 19. század második felében tette az állam kötelező érvényűvé (Koltai 2004: 63).

³⁷ Az ún. *varioálás* (a himlő latin nevéből: variola vera), melynek során emberi himlővel fertőzték meg az egészséges szervezetet, hogy védelemként alakulhasson ki (Andorka 2001: 318).

³⁸ Magyarországon 1876-ban vezették be kötelező érvénnyel a védőoltást, de azt megelőzőleg 1813-ban is elrendelték egyszer.

³⁹ Mint fentebb már utaltam rá, az 1876 és 1905 közötti időszakból hiányoznak a halotti anyakönyvek.

⁴⁰ A himlő a kora középkortól kezdve állandóan jelen volt Európában, de olyan nagy, pusztító járványokat, mint a pestis vagy a kolera nem okozott, és idővel voltaképp gyermek-betegséggé vált (Andorka 2001: 317).

⁴¹ Ez a megnevezés nehezen azonosítható betegséget takar, azt sem lehet tudni, hogy különálló járványtípus-e. Jellemzően lienele, hogy vérzésen alapuló foltokat hagy a bőrfelületen. Szokták a skarláttal azonosítani, de tífusz vagy kanyaró is lehetett az oka az ilyen jellemű tüneteknek (vö. Koltai 2004: 67).

betegségek közül a magyarvistai matrikulákban. A halálnemek megoszlását (lásd 10–11. ábra) vizsgálva azt láthatjuk, hogy a 19. században a „természetes halál” megjelölés fordul elő a legnagyobb arányban. Úgy tűnik, hogy ez a megjelölés egyfajta hiánypótló kategória volt, ami legtöbbször az idősek és a csecsemők neve mellett áll, és feltehetőleg azokban az esetekben is ez szerepel, amelyeknél a lelkész nem tudta a halál pontos okát, vagy az azt előidéző betegség nevét. A 20. században aztán ez a kategória eltűnik, helyét a betegségek nemének pontos megjelölése mellett főként az „öregségi elgyengülés, végelgyengülés, végkimerülés”⁴² kategóriák (az idős korokban elhunylak neve mellett), illetve a csecsemők, kisgyermek halálozási okaként szerepeltetett „veleszületett gyengeség” megjelölés veszik át.

A „rendkívüli halál” bejegyzéssel az öngyilkosok és a balesetben meghaltak, illetve az erőszakos cselekmények áldozatainak a neve mellett találkozunk. Az utóbbiakat „véletlen halál”-al is jelölték a lelkészek. A vistai halotti anyakönyvben csak néhány öngyilkosságot elkövetőt jegyeztek be a közel 100 év alatt: 1864-ben egy 13 éves pásztorfiú vetett véget az életének ily módon: „A’marhákat keze alól elhajtották, s meg ijedvén a nagy fizetéstől magát az erdőn felakasztotta”. A következő évben újabb önakasztásról ad hírt az anyakönyv: id. Mátyás Márton fruntya 55 éves korában „Részeg fővel magát a csűrben felakasztotta”. 1867-ben egy idős férfi, Kalános Dániel, fia durva bánásmódja miatt vetett véget az életének 80 esztendőskorában: „Nagyobb fia gorbombául bánván atyával, s többször megvervén, elkeseredésében magát az erdőn felakasztotta”.⁴³ Az utolsó ilyen bejegyzés 1875-ből való, amikor Szallós Jánosnak Anna nevű hajadon leánya 21 évesen lett öngyilkos: „Kolozsváron szolgálván rossz bánásmódban részesülvén, hazajött, s a Gyaluban vett 10 pák gyufa fejét leszedve borban téve az erdő szélén 23-án megitta, s 24-én kínosan kimúlt”. Ez utóbbi esetben nem kizárt, hogy annak a „rizikócsoporthoz” az egyik képviselőjével találkozunk az anyakönyvben, amelyet a szexuális konfliktusok kapcsán Tóth István György úriszéki és megyei bírósági anyagot vizsgálva körvonalazódni látott: a cselédlányok helyzetüknél, és kiszolgáltatottságuknál fogva igen gyakran fordulnak elő a megesezt lányok között (Tóth 1991: 45), s ennek kapcsán el lehet gondolkodni

⁴² Ez a halálnem 1868-ban jelenik meg a halott anyakönyvben, és az 1870-es évekre teljesen kiszorítja a „természetes halál” megnevezést az öregek esetében.

⁴³ Feltételezhetően a falu közösségének periferiájára szorultakkal – kérdés persze, hogy az öregeket valóban ilyeneknek lehet-e tekinteni az adott közösségben – való rossz bánásmódról, vagy legalábbis magukra maradásukról, nehéz helyzetükről beszélnek a következő bejegyzések is: „Szerencsétlen hülye volt, talán sorvadásos betegség, talán nélkülözés a halál oka” (21 éves férfi, 1936). „Szerencsétlen hülye volt, talán sorvadás, talán a sok nélkülözés ölte meg” (17 éves fiú, 1937).

azon, hogy mi állhatott az itt jelzett „rossz bánásmód” és az azt követő öngyilkosság mögött. A huszadik századból csak egy ilyen esetet jegyeztek be a lelkészek: egy idős, 70 éves férfi 1948-ban szintén felakasztotta magát.

A „véletlen halál” nemével jelettek között akad néhány különös bejegyzés is: 1936-ban egy férfi „Fogadásból ivott, alkoholmérgezést kapott. Különben nem volt iszákos ember”. A legfurcsábbnak (talán épp e kategóriába való sorolása miatt) tűnő halálozási ok pedig az 1870-es évekből való: András Huszár Márton 1872-ben, 33 éves korában „A’ Korcsmában véletlen észre nem véve agyon üttetett szándékosan ’s 10 órai szenvedés után kimúlt. Gáspár András által főbe üttetett egy darab fával”.

Magzatelhajtás

Magyarvistát a szakirodalom egykéző, tehát az utódok számának korlátozására törekvő településként tartja számon (Vasas 1971, Keszi-Harmath 1979 stb.) Az egykéző vidékek asszonyairól tudjuk, hogy gyakran éltek a tiltott magzatelhajtás eszközével, aminek nyomai nemegyszer fellelhetőek a halotti anyakönyvi bejegyzésekben, érdemes ezért ebből a szempontból is áttekinteni azokat. A 19. századi anyakönyvekben találunk egy-két olyan homályos bejegyzést, amely mögött esetleg a tiltott magzatelhajtás következményeit sejthetjük: például *női szorulás* (1874), *méhgyulladás* (1918). Vagy ide sorolható az az eset is, amikor egy 1921-ben meghalt fiatal nő neve mellett csupán csak egy felkiáltójel szerepel a halál okát jelezni hivatott rovatban. Azonban ha e bejegyzések kapcsán kétségeink maradnának is afelől, hogy ténylegesen voltak-e (a nők halálához is vezető) magzatelhajtások Magyarvistában, a 20. századi anyakönyvek tanulmányozása eloszlatja azokat: 1929-ben egy 33 éves házas nő neve mellett áll az *abortus!!!* bejegyzés, 1930-ban egy 40 éves, vadházasságban élt nő, 1942-ben egy 17 éves hajadon lány halálának okaként áll ugyanez, 1938-ban pedig egy 33 éves asszony neve mellett a *fertőző abortus* beírását olvashatjuk.⁴⁴

A fent ismertetett halálozási okok mellett még számos egyéb megjelölés is előfordult a vizsgált közel száz év bejegyzései között⁴⁵. Egyet emelek még itt ki ezek közül annak egyedisége okán: 1868-ban szerepel egy 40 naposán meg-

⁴⁴ A családkönyvben még az 1980-as évekből is találunk hasonló bejegyzést.

⁴⁵ Például agyvelőgyulladás, agymegromlás, agybántalmak, vérbaaj, epilepszia, elmezavar, vérmérgezés, rothasztó mérgezés, glisztaátfűródás, villámütés, általános fejletlenség, gynomorfekély, paralízis, asztma, ételmérgezés, hirtelen halál, légszűrés, bronchitis (hörghurut), hősi halál, tetanuszmérgezés, rokkanás, húgyvérűség, vérehiülés, veszettség/víziszony.

halt csecsemő halálának okaként a „Szent Antal tüze” megnevezés, amelyet főként a középkorban használtak egy járványszerűen megjelenő, de valójában ételmérgezésből (a nem kellően tisztított gabonaliszt fogyasztásának hatására) kialakuló betegség megjelölésére. A betegség egy adott fázisában a végtagok vöröses elszíneződése következett be, és ez a vörös szín, illetve a hozzá kapcsolódó égésérzet az, amiről elnevezését eredetileg ez a betegség kapta. Nem csupán ezzel kapcsolatban volt azonban használatos, többféle betegséget tarthatott,⁴⁶ de különösen gyakran azonosították az orbáncsal a tüneti hasonlóság miatt (Szikszai 2002: 89, 2005: 75.) – feltehetőleg itt is erre a betegségre utal.

Az anyakönyvekben az elhunyt neve mellett családi állapotát is jegyezték. Az erre vonatkozó adatokat áttekintve azt lehet megállapítani, hogy az aggregényként vagy hajadonként meghaltak száma elenyésző, a 19. századi anyakönyvekben mindössze csak ketten voltak ilyenek: 1865-ben halt meg „Kovács Anna Vén leány” 60 évesen, ill. Érsek István 51 éves „nőtelen férfi”. A 20. században ehhez képest megszorodott a számuk, összesen heten haltak meg úgy, hogy nem kötöttek egész életükben házasságot (6 férfi és 1 nő), de a népességen belül így is elenyésző az arányuk. E tekintetben tehát a magyarvistai közösség az ún. kelet-európai házassági mintához látszik igazodni, amelyre az alacsony házassági életkor mellett a házasság általános volta jellemző.¹ A századforduló után vezetett anyakönyvekben már a vadházasként elhalálozottak is szerepelnek – ezek életkorát figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy alacsony volt az idősebb, 30 éves kor felett vadházás állapotban meghaltak aránya: tehát előbb-vagy utóbb a sok vadházásból élete során a többség hivatalosan is egybekelt.

Összegzés

A magyarvistai egyházi források adatainak feldolgozása és elemzése során arra igyekeztem koncentrálni, hogy melyek azok a társadalmi, demográfiai jelenségek, amelyek segíthetik a kutatás bevezetőben említett kereteinek felvázolását: azon kereteket, amelyek között az egyéni sorsok, helyzetek, választások,

⁴⁶ Például kelevény, pokolvar, furunkulus, csúz (Szikszai 2002: 89).

⁴⁷ John Hajnal állapította meg az ún. északnyugat-európai házassági mintát, amelyben a nők viszonylag későn, 25 éves, vagy annál is idősebb életkorban kötöttek házasságot, és viszonylag nagy részüik (10-20%-uk) szülőképes életkora végéig hajadon maradt. Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban és Balkánon a házasságkötési életkor alacsony maradt, és a házasság pedig többé-kevésbé általános volt. A későbbi kutatások árnyalták Hajnal elméletét: a házassági minták sem Nyugat-, sem Kelet-Európában nem voltak teljesen egységesek, adódtak regionális eltérések (Lásd Andorka 1987b: 91).

„az emberi viselkedés esetei” (Rosental 2000: 74) a későbbi kutatás során elhelyezhetők és értelmezhetők.

Amit ebből a szempontból fontosnak tartok a magyarvistai református közösséggel kapcsolatban a vizsgált időszak vonatkozásában a fentiekből kiemelni, az a válások korai megjelenésének ténye, a vadházasságok 20. század elejétől jellemző nagymértékű elterjedtsége és ezzel összefüggésben a törvénytelen gyermekek igen magas száma, továbbá a huszadik század elejétől szintén bizonyíthatóan létező születéskorlátozás gyakorlata. Ezek azok az adott közösségre sajátosan jellemző társadalmi jelenségek, amelyek a recens kutatás szempontjából jelentőséggel bírhatnak a későbbiek során az egyén családon és közösségen belüli helyzetének, illetve az ezeket meghatározó normarendszernek, értékrendnek és mentalitásnak a feltárásában és jobb megértésében.

Irodalom

ANDORKA Rudolf

1975 Az ormánsági születéskorlátozás története. *Valóság* XVII. (6) 45–61.

1987a Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. In: *KSH Népegytanügyi Kutató Intézet Történelmi Demográfiai Füzetek* 8. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 58–91.

1987b *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat Kiadó, Budapest

1988 *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

2001 A himlő. In: Uó: *Gyermek, család, történelem. Történelmi demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 315–322.

BALASSA Iván

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat Kiadó, Budapest

DARÓCZI FERENC

1936 Egy kalotaszegi falu. *Magyar Népegészségügyi Szemle* IV. (11) 225–238.

FARAGÓ Tamás

2003 Történelmi demográfia. In: BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris Kiadó, Budapest, 302–340.

FÜLEMILE Ágnes – BALOGH Balázs

1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Néprajzi Értesítő* LXXX. 151–173.

2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HÁLA József

1994 Kőbányászat és kőfaragás a kalotaszegi Magyarvistán. In: CSERI Miklós - FÜZES Endre (szerk.): *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve* 9. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 65–86.

HERMANN István

2004 A 17. századi pápai katolikus anyakönyvvizsgálata. *Sic Itur Ad Astra* XVI. (3) 9–28.

JANKÓ János

1998 *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi Múzeum, Budapest

JÁVOR Kata

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: PALÁDI KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–693.

KASCHUBA, Wolfgang

2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai Kiadó, Debrecen

KOLTAI Gábor

2004 „Szomszédjával viszálykodott és az halálra súlytotta.” Halálokok vizsgálta az őriszentpéteri református gyülekezetben, 1784–1895. *Sic Itur Ad Astra* XVI. (3) 61–92.

KOTICS József

2001A nő szerepének változása polgárosodó parasztközösségekben. (Válások a Tiszazugban). In: *Uő: Mások tekintetében*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 61–73.

MORVAY Judit

1982 *Vadházasság*. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 456.

ÖRSI Julianna

1998 Mít őriznek az anyakönyvek? In: *Uő: Emberszötte háló*. Finta Múzeum-Túrkevei Kulturális Egyesület, Túrkeve, 169–188.

ROSENTAL, Paul-André

2000 A „makro” felépítése a „mikroszinten” keresztül: Fredrik Barth és a microstoria. In: CZOCH Gábor – SONKOLY Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 71–87.

SIPOS GÁBOR

2002 Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben. In: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezeréves hazai kultúrtörténete*. Universitas Kiadó, Budapest, 25–48.

SZIKSZAI Mária

2002 Képiség és gyógyászat a magasművészet és a népi kultúra között. In: *Uő* (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 81–105.

2005 *Történetek története*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ

2001 *Erkölcs és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest

TÓTH ISTVÁN György

1991 A törvényes és törvénytelen szerelem konfliktusai a 18. századi magyar falvakban. In: VARGA László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 45–50.

VARGA Gyula

1993 Az anyakönyvek mint a társadalomnéprajz forrásai. In: SZILÁGYI Miklós – SZÜCS Judit (szerk.): *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. Csongrád város önkormányzata, Csongrád, 51–70.

VARGA E. Árpád

1992 *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. (Regio-könyvek, 10.) Regio–Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

VASAS Samu

1971 Egyke és cifrálkodás. *Korunk* XXX. (9) 1288–1293.

1979 Egyre gazdagabban, egyre kevesebben. In: IMREH István (szerk.): *Változó valóság*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 61–72.

Függelék

Az általa írt, és az egyházközség adattárában talált história domusban közölt Daróczi Ferenc egy tételes jegyzéket a lány konfirmálás! és esküvői „gúnyájának” és egyéb hozományának költségeiről, mintegy azt érzékeltetendő, hogy egy lánygyermek felnevelése, az önálló életre való útrairndítása milyen terhet jelentett egy 14 holdas, két gyermekes gazdának az 1930-as években. (Historia domus, 84-86.oldal). Ez a jegyzék Daróczinak a Magyar Népegészségügyi Szemlében megjelent, Magyarvistáról szóló írásában is szerepel (Daróczi 1936).

„Április 5-iki konfirmálására kapott: (Kelengye)

3 vállfűs inget à 970 lej	lej	2.910
3 pengyelt, púpos kötéssel á 270	”	810
1 pár piros csizmát	”	850
1 gyolcs fersinget	”	440
1 szőr szoknyát	”	1.500
1 bagaziát	”	1.150
3 pándlikás ruhát á 1500	”	4.500
1 mellrevalót	”	2.500
3 drb selyem bojtot á 400 lej	”	1.200
nyak és kézelő bojtokat	”	300
1 drb keszkenőt	”	320
sallangokat	”	250
egy pártát.....	”	1.500

összesen lej 18.130

Ezt a leányt junius 28-án férjhez adta s vele a fentiekén kívül adott még

5 bagaziát (régibb készítés)	lej	5.500
6 szőr ruhát (régibb készítés)	”	5.400
6 keszkenőt (régibb beszerzés)	”	1.200
3 inget (régibb készítés)	”	2.900
3 pengyelt (régibb készítés)	”	2.400
2 szőr szoknyát	”	1.400
4 mosó delin szoknyát	”	1.600
a vőlegény részére 1 ing 1 gatya	”	700
1 selyem és 1 glott paplant	”	1.760

1 derékaljat	
8 párnát	
60 drb párnahajat, vásárolt anyag.....	” 2.000
11 lepedőt	
10 zsákot	
10 iszákot	
10 hosszú kendőt	
10 kiskendőt	
5 derékaljhajat	
10 kötéses lepedőt 2 á 2.200	
4 à 1460, 4 à 650	” 12.840
9 rúdra való abroszt (hozzá a fejtő)	” 2.850
8 asztalra való abrosz (hozzá a fejtő)	” 2.000
1 padláda és 1 kisláda	” 1.000
2 festett ládát	” 900
1 tükröt	” 650
1 fogast	” 300
80 drb virágos tányért a falra à 20.....	” 1.600

összesen lej 47.000	

Ebben az összegben nincs a teljes forgalmi érték, hanem csak az anyag beszerzési ára, és az idegen munkások díja, ami a háznál készült az nincs értékelve, s mondjuk, hogy 2/3 részben hosszú esztendők folyamán rendre készült, tehát nem most került pénzbe, de 1/3 részben mégiscsak legfeljebb egy év alatt kellett kiadni reá 15-16 ezer lejt. Ezt hozzáadva a konfirmálási 18 ezerhez 33-34 ezer lejt tesz ki. Ennyibe került tehát a leánygyermek holmija legtöbb 1 év alatt. (...) ...a gúnya és butomemüeknek mindenütt meg kell lenniök a vagyoni állapot arányában. Más vidéken egy 14 holdas erdélyi gazda aügha gondol arra, hogy ilyen hozományt adjon a lányának, még ha csak két gyermeke van is. Nálunk pedig ez a rendes szokás, ami vagyoni állapot szerint lehet több vagy kevesebb, de az arány mindig fennmarad.”

Táblázatok

1. táblázat

Magyarvista népességének vallási megoszlása (1850–1992)

Év	összesen	ortodox	g.kat	r.kat	ref.	unit.	zsidó	egyéb	adventista
1850	845	-	143	4	698	-	-	-	
1900	1149	10	125	1	992	1	19	1	
1941	1336	3	107	13	1186	4	-	23	
1992	885	13	1	7	843	-	-	21	21

Varga E. Árpád által közölt népszámlálási adatok alapján (Varga E. 1992)

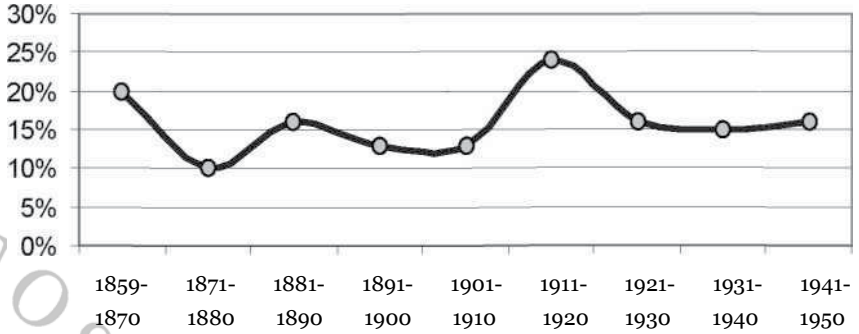
2. táblázat.

A vallási vegyesházasságok számának alakulása Magyarvistában (1859–1950)

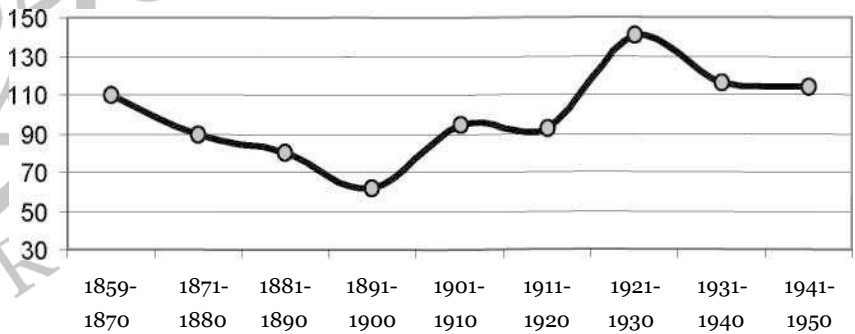
Év	Vallási vegyesházasságok száma	Az összes házasságkötés rájában
1859-1870	2	2%
1871-1880	3	3%
1881-1890	0	0%
1891-1900	0	0%
1901-1910	1	1%
1911-1920	2	2%
1921-1930	4	3%
1931-1940	5	4%
1941-1950	4	4%

Ábrák

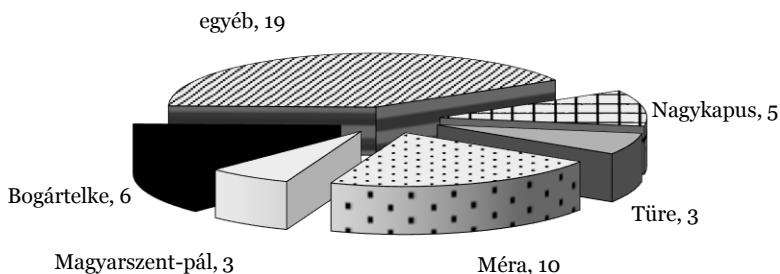
1. ábra. A lokálisan exogám házasságok aránya a vizsgált időszak házasságkötései között

2. ábra. A házasságkötések számának alakulása Magyarvistában (1859-1950)

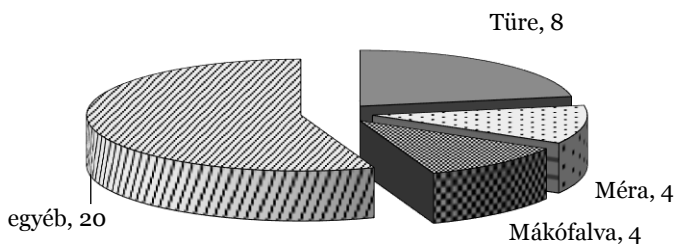

3. ábra. Nem vistai születésű házasulok (férfiak, 1859–1900)

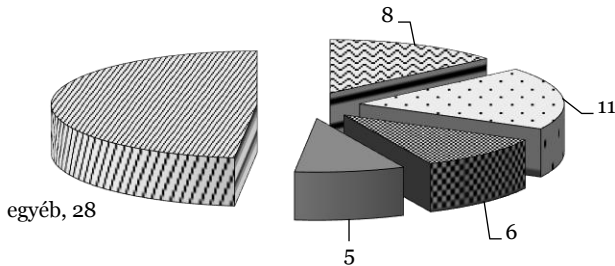
(egyéb: Gyalu 2, Györgyfalva 2, Daróc 2, Szászlóna 2, Kolozsvár, Torda, Sztána, Korond, Szentlászló, Ófenes, Magyargorbó, Kispetri, Budapest)

4. ábra. Nem vistai születésű házasulok (férfiak, 1901–1950)

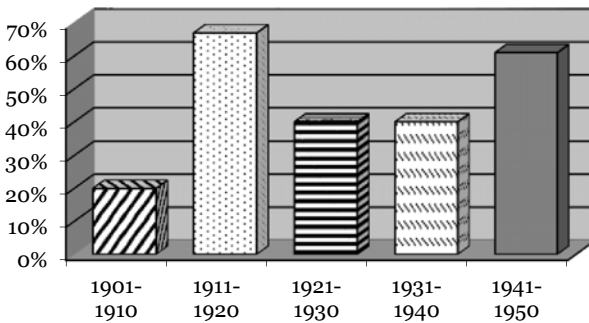
(egyéb: Letka 2, Mákó 2, Kolozsvár 2, Násdasdaróc 2, Gyalu, Magyarfenes, Bogártelke, Hosszúrén, Vízszilvás, Mundra, Havad, Hidegszamos, Ördögkeresztúr, Inaktelke, Magyarkapus, Bodonkút)

5. ábra. Nem vistai születésű házasulok (nők 1901–1950)

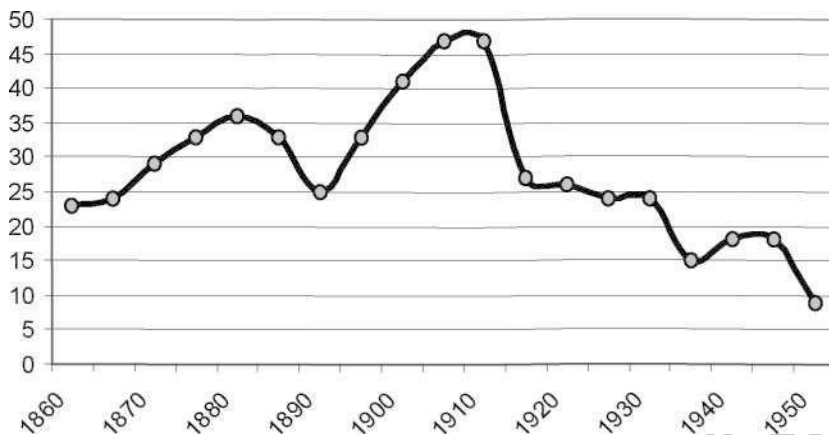

(egyéb: Nagykapus 3, Magyarnádas 3, Kolozsvár 3, Bogártelke 2, Magyarlóna 2, Kisbács 2, Magyarszentpál 2, Szászlóna, Déva, Inaktelke, Deményháza, Magyarkiskapus, Tordaszentlászló, Sztána, Kajántó, Orbó, Szék, Győrővásárhely)

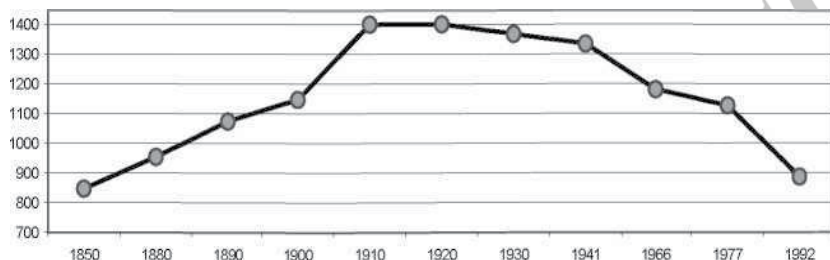
6. ábra. A vadházasságok arányának alakulása a 20. század első felében az összes házasságkötések számán belül a házassági anyakönyvek adatai alapján

7. ábra. A születések számának alakulása Magyarvistában 1860 és 1950 között

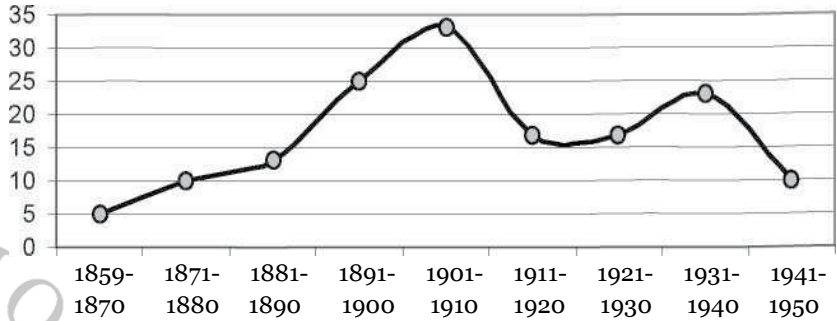

8. ábra. Magyarvista népességének alakulása 1850–1992

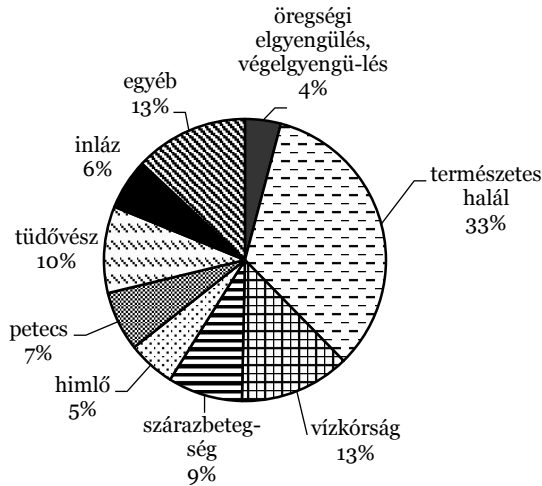

A Varga E. Árpád által közölt népszámlálási adatok alapján. (Varga E. 1992)

9. ábra. A törvénytelen születések aránya (96-ban kifejezve) az összes születések számán belül, 1860-1950

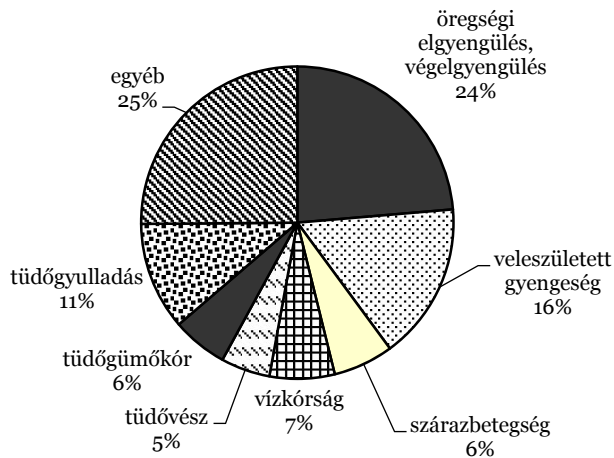

10. ábra. Halálozási okok 1859-1876

(egyéb: vérhas, köszvény, hagymáz, számarhurut, szerencsétlen/rendkívüli halál)

11. ábra. Halálozási okok 1910-1950

(egyéb: tífusz, diftéria, szamarhurut, torokfájás, himlő, vérhas, köhögés, rák, sorvadás, szélhűdés, gyermekágy, hashártyagyulladás, szélhűdés)